

**ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ ХАРТІЇ ВОЛЬНОСТЕЙ 1215 РОКУ
НА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВЛАДДЯ****THE IMPACT OF THE MAGNA CARTA OF 1215
ON THE ESTABLISHMENT OF THE RULE OF LAW**

У статті аналізується вплив Великої хартії вольностей 1215 року на становлення правовладдя. Зазначається, що Велика хартія вольностей була прийнята в Англії і мала на меті послабити королівську владу та забезпечити права і свободи вільним людям. Цей документ став важливим кроком у напрямку обмеження монархічної влади та будівництва правової держави. Акцентується на тому, що у своїй структурі документ містить 63 правові формули і має важливі елементи, що стосуються ключових питань природних прав. Він включав положення про вільну людину, про права і справедливість, про правові гарантії від свавілля влади. Відзначається, що Хартія встановлювала недоторканість особистості, заборону безпідставного арешту, ув'язнення, викривлення правди чи позбавлення власності людини без судового рішення. Зауважується, що така формула стала основою законного судового розгляду справ і гарантувала, що кожна особа має право на справедливий процес. Король вже не міг застосовувати силу проти звинуваченої особи без вироку суду, згідно з формулою справедливого судочинства, рішення суду мало бути законним і ухваленим в рамках чинного на той час законодавства. У статті відображається, як проголошені принципи вплинули на розвиток судової системи та стандарти поведінки суддів. Так, документом наголошувалося на тому, щоб судді та інші відомства дотримувалися законів, спираючись на принцип верховенства права, що свідчить про важливість правової орієнтованості в судовій системі та розвиток принципів справедливості у юстиції. Наголошується, що Велика хартія вольностей відіграла значну роль у розвитку права, ставши одним з найбільш виняткових конституційних документів, що закріплював основи індивідуальної свободи проти свавільної влади деспота. Вказується, що Хартія, як ключовий документ у формуванні англійської конституції, надала широкий спектр свобод, заклавши фундаментальні принципи політичного життя та відповідальності влади перед громадянами. Водночас Велика хартія вольностей вплинула на формування прав людини, таких як право на життя, свободу та приватну власність, забезпечила процесуальні гарантії в англосаксонській правовій системі.

Ключові слова: Велика хартія вольностей 1215 р., держава, права і свободи людини, правовладдя, правосуддя.

The article analyzes the impact of the Magna Carta of 1215 on the establishment of the rule of law. It is noted that Magna Carta was adopted in England and was aimed at weakening the royal power and ensuring the rights and freedoms of free people. This document was an important step towards limiting monarchical power and building the rule of law. It is emphasized that the document contains 63 legal formulas and has important elements relating to key issues of natural rights. It included provisions on free man, on rights and justice, and on legal guarantees against arbitrariness of power. It is noted that the Charter established the inviolability of the person, the prohibition of arbitrary arrest, imprisonment, distortion of the truth or deprivation of property without a court order. It is noted that this formula became the basis for legal judicial

proceedings and guaranteed that everyone has the right to a fair trial. The king could no longer use force against an accused person without a court order; according to the fair trial formula, the court decision had to be legal and made within the framework of the legislation in force at the time. The article shows how the proclaimed principles influenced the development of the judicial system and standards of judicial behavior. For example, the document emphasized that judges and other agencies should adhere to the law based on the rule of law, which indicates the importance of legal orientation in the judicial system and the development of the principles of justice. It is emphasized that Magna Carta played a significant role in the development of law, becoming one of the most exceptional constitutional documents that enshrined the foundations of individual freedom against the arbitrary power of a despot. The author points out that the Charter, as a key document in the formation of the English Constitution, provided a wide range of freedoms, laying down the fundamental principles of political life and the responsibility of the government to citizens. At the same time, Magna Carta influenced the formation of human rights, such as the right to life, liberty and private property, and provided procedural guarantees in the Anglo-Saxon legal system.

Key words: *Magna Carta of 1215, state, human rights and freedoms, rule of law, justice.*

Вступ. Розбудова сучасної демократичної держави зумовлює потребу нового сприйняття текстів вже відомих історичних пам'яток. Передусім йдеться про пам'ятки державно-правової думки, які, складаючись у критичних, а відтак, обмежених у часі умовах, на десятиліття, а інколи й на століття вперед детермінували поступальний розвиток держав і народів світу. З-поміж цих пам'яток особливе значення має Велика хартія вольностей 1215 року. Як важливий середньовічний попередник права, саме Велика хартія вольностей містить низку правових формул, закріплених положень, які є відображенням ідей конституційної монархії та обмеженого правління. Прикметно, що така сформована у XIII столітті концепція органічно сприймається як попередниця іншої – тієї, що виникла у XIX столітті і відома сьогодні як правовладдя.

Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості вчених, серед яких: Т. Бінгем, О. Бориславська, С. Головатий, В. Качур, К. Красовський, В. Макачук, А. Матевосян, Б. Таманага, І. Шаров, С. Шевчук та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Постановка завдання. Метою цієї статті є відображення впливу Великої хартії вольностей 1215 року на становлення правовладдя.

Результати дослідження. Велика хартія вольностей (Magna Carta) є важливим історичним документом, який ухвалений в Англії в 1215 році. Він був скерований на послаблення королівської влади й забезпечення певними правами і свободами вільних людей. Документ знаменував собою важливий етап на шляху до обмеження абсолютної монархії та побудови правової держави. Magna Carta також відома у світі як Хартія свобод, оскільки її назва містила слово «libertas», яке тоді означало «свобода» [6, с. 125]. Як зазначив дослідник К. Красовський, саме Велика хартія вольностей 1215 року «вважається наріжним каменем прав і свобод людини, недоторканності особистості, її майна, обмеження королівської сваволі, реального розмежування повноважень владних структур, процесу демократизації, парламентаризму і навіть конституційної юстиції» [8, с. 177].

Термін «свобода» використовується у тому ж значенні, як свободи суб'єкта і свободи короля. Король також мав свободи або прерогативи, які покладали обов'язки на своїх підданих. Однак, як і свободи його підданих, вольності короля були обмежені і захищені законом [10, с. 12]. Характерно, що під час появи Великої хартії вольностей, обсяг повноважень королівської влади був відомий як свободи короля. Вони вважалися свободами того ж походження, що і свободи церкви, баронів, цілих міст або всіх вільних людей.

За своєю структурою Хартія є документом, що містить 63 правові формули [2]. Вона містить важливі елементи, що на сьогоднішній день проливають світло для дослідження ключових питань природних прав з подальшою їх конституціонацією. Документ вміщує важливі положення про права людини, які умовно можна виокремити у три групи. До першої належать положення про вільних людей, до другої – про права та справедливість. Третя група вміщує норми про правові гарантії від сваволі влади.

До першої групи можна віднести статті 15 та 20, у яких йдеться про права вільних людей. Зазначимо, що термін «вільні люди» в умовах природних прав людини та їх відповідного тлумачення у досліджуваній період свідчить про позитивно-правове закріплення вільного статусу людини. Статті 27, 40 і 55 належать до другої групи статей Великої хартії, де мова йде про права та справедливість. Третю групу документа представляють статті 36, 39 і 62. На їх прикладі можемо простежити правові гарантії від сваволі влади. Зокрема йдеться про відсутність адміністративного впливу стосовно питань отримання наказів щодо розслідування порушень проти життя, належний законний процес стосовно оголошення злочинцем, арешту, ув'язнення чи позбавлення володіння, відмова від сваволі ненависті і злоби [8, с. 178].

Важливим у контексті досліджуваної тематики положенням є розділ 39 Хартії, котрий визначав, що жодна вільна людина не може бути схоплена, ув'язнена, позбавлена свого майна або свободи, оголошена злочинцем, піддана вигнанню або іншим чином позбавлена своїх законних прав, і не буде прийнято жодного рішення проти неї, і не буде прийнято жодного рішення щодо її засудження, крім як на підставі законного судового рішення рівних їй перів або на підставі чинного в країні закону [2]. Зазначені домінанти стали базисом того, що згодом закріпилося в законі як формула справедливого суду [3, р. 26].

Цілком погоджуємось з думкою дослідника С. Головатого щодо суті цієї формули в тексті документу. Так вчений зауважив, що «Magna Carta як документ виступала чіткою гарантією такого: особу (в цьому випадку це була «вільна людина» – “freeman”) не можна було свавільно (безпідставно) схопити й ув'язнити, чи позбавити її власності, чи визнати злочинцем, чи вигнати за межі країни (для цього необхідними є рішення, що мають постановлятися в порядку кримінального судочинства) лише на підставі винесення судом відповідного рішення» [6, с. 135].

При цьому сам король не міг застосувати силу стосовно особи, обвинуваченої у скоєнні злочину. Щоб вчинити такі дії йому треба було мати рішення суду. Більше того, сама формула справедливої процедури передбачала два важливі елементи. Першим елементом була вимога, щоб саме судові рішення було законним рішенням, рівним йому. У цьому випадку «його перами» виступали не старші аристократи, а ті, хто мав приналежність до того ж самого (і не вищого) стану. Другий елемент передбачав, щоб рішення суду приймалося в межах чинного в країні закону [8, с. 179].

Зауважимо, що термін «freeman» стосувався дуже вузького кола людей. До нього належали вільні власники, чисельність котрих пропорційно всьому населенню на той момент була вельми незначною. Поступово термін поширювався на інші категорії, і вже в XIV–XV століттях вважалося, що гарантії, передбачені документом, застосовувалися до всіх, хто виступав стороною у судовій справі.

Значний науковий інтерес викликають й інші розділи документа. Так формула, що використовується в главі 40, незважаючи на свою лаконічність має доволі прогресивний зміст. Документом зазначається: «Нікому не продамо, нікому не відмовимо, нікому не забаримось, ні в праві, ні в справедливості» [5]. Фактично таким способом король задекларував три речі. Йшлося про три «Ні!», без яких неможливо уявити правильне, тобто справедливе, функціонування правосуддя як інституту захисту прав особистості: Ні – «продажу» правосуддя! Ні – «відмові» у правосудді! Ні – «зволіканню» з правосуддям! Фактично таким підходом Велика хартія вольностей встановила основи поведінкових стандартів суддів, яких судді, однак, не завжди дотримувалися, але які, безумовно, відіграли свою важливу роль у вдосконаленні управління правосуддя.

Главою 45 документа декларувалося: «Ми призначатимемо судьями, констеблями, шерифами чи судовими виконавцями лише тих, хто знає закони королівства і має намір їх добре дотримуватися» [5]. У такій формулі доволі чітко простежується вимога верховенства права у чистому вигляді [9, с. 261]. Квінтесенція цієї формули була наступною: король під тиском обставин обіцяв своєму народу, що майбутні судді будуть знати закон і будуть вирішувати справи тільки на підставі чинного в країні закону. Таким чином, як встановив С. Головатий, «до особи, яка могла б стати суддею, висувалося дві кваліфікаційні вимоги: перша – знати право; і друга – мати добрі суддівські якості, відображені у формулі: «налаштована дотримуватися» правних приписів» [6, с. 136].

Припинити згубні митні побори у лісах короля мала на меті глава 48 Хартії. Вона заснувала схему реалізації управлінських рішень. Так, документом передбачено, що «усі погані звичай, котрі існують стосовно заповідних королівських лісів і заповідних місць, виділених у них для полювання, а також посадових осіб, що завідують цими лісами й місцями, шерифів та їхніх слуг, річок та їхніх охоронців, негайно повинні бути піддані розслідуванню в кожному графстві через збори дванадцяти присяжних лицарів із того ж графства, і упродовж сорока днів по тому, як буде

проведено розслідування, вони повинні їх (звичай) цілковито знищити, аби ті більше ніколи не поновлювалися, так, однак, аби ми попередньо були про це проінформовані або наш юстиціарій, якщо ми не перебуватимемо в Англії» [5]. Тобто йшлося про те, що 12 лицарів, котрі представляли кожен своє лісове графство мали уособлювати собою своєрідний слідчий комітет з достатніми повноваженнями, щоб зупинити будь-які зловживання королівської влади.

Необхідність упорядкування владних повноважень відображена у главі 50 документа. Мова йде про приписи, які передбачали видворення за межі країни іноземних фаворитів короля, яких він призначив на владні посади і які, перебуваючи при королі, зловживали своїм становищем, отримували від цього особисту вигоду і завдавали шкоди народу Англії. Основна ідея цієї глави полягала в тому, щоб «позбутися від поганих людей і прийняти на службу порядних людей» [6, с. 138].

Розділ 60 вимагав, щоб усі піддані надавали своїм підлеглим ті самі свободи, що й король дарував своїм підлеглим. Тобто спостерігається намір щодо обмеження влади, якою були наділені графи і барони, та фактично, як зауважив С. Головатий, «рух «у напрямі встановлення конституційної влади на місцевому та національному рівнях» [6, с. 138].

Як гарантування щодо дотримання прав і вольностей баронів стаття 61 Хартії забезпечувала особливий комітет із 25 баронів – колегіальний орган, члени якого обиралися з-поміж баронів. Згідно зі статтею 61 у разі, якщо король або королівська посадова особа порушить будь-яке з положень Хартії та про це буде сповіщено чотирьом із 25 баронів, вони звертаються до короля або його юстиціарія, якщо король не перебуває в країні, з проханням негайно відновити порушене право. Якщо протягом 40 днів після цього подання король або його юстиціарій не вчинятиме відповідних дій, чотири барони сповіщають про це решту членів комітету. Відтак усі двадцять п'ять баронів разом із «громадою всієї землі» вживають заходів із примусу короля до відновлення права, зокрема шляхом захоплення замків, земель, володінь і будь-якими іншими способами, доки не буде усунуто правопорушення [2]. Як простежив І. Шаров, заснування «баронського комітету» стало основою для формування урядового апарату, що мав би здатність усунути причини повстань. З одного боку, це не здавалося ефективним, але можна побачити, як ця першооснова у майбутньому проросла у своєрідну демократію. І саме там, у середньовічній Англії, вперше барони фактично вибороти право вести свою політичну боротьбу як суспільний клас, а не як одинаки [11].

Велика хартія суттєво впливала на подальший розвиток права. Вагомість такого юридичного документа, як Magna Carta для розвитку права, як у теорії, так і на практиці – різнопланова та багатогранна. Незважаючи на те, що сам документ 1215 року не довго мав юридичну силу, в подальшому він неодноразово перевидавався. В Англії він був офіційно визнаний наріжним каменем англійських свобод для всього англійського народу в цілому, що закріплює верховенство права, якому повинна була поступитися найсильніша і найбільш непоступна королівська влада [7, с. 31].

Хартія визнана одним із найбільш виняткових конституційних документів, де офіційно проголошено основу індивідуальної свободи проти свавільної влади деспота. Основні правила особистої свободи, закріплені в документі, стали в подальшому фундаментальними принципами свободи особистості. Його норми закріпили концептуальні положення, корті в подальшому були розвинуті в законодавстві наступних років і стали частиною поняття, яке відоме тепер як the rule of law [8, с. 179].

Водночас відзначимо, що документ впроваджував обмежену монархію, встановив перевагу закону над примхою короля [10, с. 12]. Практична його цінність залишалася незмінною в Англії на протязі усього століття. Цей документ продовжував служити гарантією певних прав і свобод – такою гарантією того, що він мав незвичайну для Англії письмову форму, гарантією того, що монархи іноді не могли помітити, але при цьому не могли заперечувати. Хоча Велика хартія вольностей 1215 року, «як і всі подальші «хартії», через своє середньовічне походження «дарували свободу кожному», є думка, що ці документи все-таки дарували «певні вольності кожному класу і кожній групі» середньовічного суспільства Англії» [6, с. 143].

Потрібно також зауважити, що в документі барони прагнули у письмовій формі ввести постійні обмеження реальної влади на майбутнє. Вже після того, як в 1225 році король Генріх III підтвердив надані свободи, Велика хартія вольностей вже сприймалася як фундаментальне і невід'ємне право, яке обмежує владу короля [4, с. 50]. Послідовні підтвердження Великої хартії вольностей, ще більше зміцнили позицію цього документа як верховного закону. Велика хартія вольностей відкинула ідею, що суди повинні служити королю, і заявила, що справедливість повинна бути відкритою і вільно доступною для всіх [10, с. 12].

Важливою особливістю Великої хартії є те, що надані свободи мали надзвичайно широкий характер і охоплювали досить велику сферу середньовічного англійського права [9, с. 260]. Ставши важливим кроком у формуванні англійської конституції, Велика хартія вольностей визначила напрямок свого розвитку, завдяки чому монархія з часом перетворилася на одну з провідних країн світу. Як зауважив дослідник С. Шевчук, «Велика хартія вольностей 1215 р. уперше започаткувала правовий дискурс конституціоналізму в історії європейської цивілізації» [12, с. 58].

За своєю правовою природою цей документ став актом нормалізації відносин між монархом і суб'єктами в рамках права [1, р. 23-24]. Велика хартія, як юридичний документ у вигляді мирного договору між королем і його підданими встановив основоположний принцип політичного життя, суть якого полягає в тому, що влада повинна нести відповідальність перед тими, відносно кого вона здійснюється. Його положення безпосередньо вплинули на формування змісту таких прав людини, як право на життя, право на свободу, право на приватну власність, а також багатьох процесуальних гарантій у сучасному розумінні англо-саксонської правової системи. Крім того, завдяки його положенням Велика хартія вольностей вважається першоджерелом того, що розуміється сьогодні під поняттям громадянські права і свободи людини з точки зору права на життя і свободу.

Висновки. Велика хартія вольностей має важливе значення для становлення правовладдя. Цей історичний та правовий документ, що визнавав індивідуальні свободи та обмежував владу деспота, є основою англійських свобод і верховенства права. Велика хартія вольностей заклала основи принципів особистої свободи, які продовжують впливати на правові системи і сьогодні. Її концептуальні положення суттєво визначили принципи правовладдя, а вплив Хартії відчувається в законодавстві протягом багатьох років після її створення.

Список використаних джерел:

1. Bingham T. The rule of law. London: Allen Lane, 2010. 213 p.
2. Magna carta – 1215. English Translation. URL: https://www.occourts.org/system/files?file=magna_carta_english_translation.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
3. Tamanaha B. On the Rule of Law. History, Politics, Theory. Cambridge University Press, 2004. 180 p.
4. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48-57.
5. Велика хартія вольностей (Magna Carta) / Переклад В. Білоцерківського. URL: <https://maysterni.com/publication.php?id=107962> (дата звернення: 18.07.2025).
6. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї - до доктрини. К. : Фенікс, 2006. XXXII, 623 с.
7. Качур В. О. Велика хартія вольностей 1215 р. та її вплив на формування фундаментальних цінностей європейської правової культури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 30-33.
8. Красовський К. Ю. Роль та значення Magna Carta 1215 у поширенні ідей природних прав людини та природного права. *Публічне право*. 2020. № 1. С. 176-181.
9. Макарчук В. С. Велика хартія вольностей (1215 р.): ідеї, придатні для сучасності. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 258-261.
10. Матевосян А. А. Поняття принципу верховенства права на доктринальному рівні. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. № 4. С. 10-15.
11. Шаров І. Феномен Хартії Вольностей. *Голос України*. 2005. 25 червня.
12. Шевчук С. В. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза і співвідношення. *Право України*. 2010. № 3. С. 52-61.